

падабенства карціны “Антоній Падуанскі з немаўля Хрыстом” (палатно, алей, 250 x 140) з сюжэтам “Камунія Св. Антонія” і напісаны тым жа мастаком. Дарэчы ў апісанні праведзена аналогія з творчай манерай – Ф.Сурбарана.(17 ст.), аўтара кампазіцый на тэмы з жыцця святых. У якасці атрыбуцыі можна прывесці апісанне твору “Прэабражэнне” дадзенае кандыдатам мастаутвазнаўства А.Ярашэвічам: познекласіцыстычны жывапіс, прафесійны.

Укрыжаванне (распяцце, кrusыфікс) – кульмінацыйны сюжэт цыкла Пакуты, цэнтральная тэма хрысціянскага мастацтва. Барунскае распяцце акрэслена як самабытнае, а пра ашмянскі твор сказана як пра надзелены дынамічнай пластыкай. У атрыбуцыі кандыдата мастацтвазнаўства В.В.Церашчатавай сказана пра анатамічныя асаблівасці ўкрыжавання, “вельмі крупныя далоні і ступні ног, як сведчанне ўплыву народнага мастацтва”, адзначана, што “дэфармацыя ёсць чыста народны ўплыў і традыцыя”. У дадзеным выпадку падкрэслена фалькларызацыя як рыса творчай манеры і вынік эвалюцыі мясцовых школ.

УДК 883.3.417.3

Ольга ГОРБОНОС (Херсон)

**НАРОДНА КАЗКА В ЕСТЕТИЧНОМУ ПРОСТОРИ
ДАВНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

В статті розглядається жанрово-художня своєрідність та динаміка звернення українського письменства давньої літератури до народних казок. У дослідженні осмислюється змістово-формальна типологія функціонування народних казок в давній літературі, викликана витоками фольклорного жанру та його зв'язку з язичницькою культурою.

Ключові слова: давня література, народна казка, язичницька традиція, художня позиція.

O.Gorbonos. Folk tale in the esthetic space of ancient literature : cultural aspect.

The article considers the genre and artistic originality and dynamics of the Ukrainian literature appealing of ancient literature to folk tales. In the study the substantial and formal typology of functioning of folk tales in ancient literature is under analysis, due to leaks folklore genre and its relationship with the pagan culture.

Keywords: ancient Russian literature, folk tale, a pagan tradition, artistic position.

Давня українська література в літературному процесі є майже тисячолітнім періодом, у якому закладались праоснови стилів і

жанрів, апробувалися художні засоби й прийоми. Серед літературних пам'яток зазначеного періоду «багато прекрасних за своїм внутрішнім достоїнством і навіть часом появи» [7; 28] творів, які стали гідними складовими культурно-історичних епох давньої української літератури – Середньовіччя, Ренесансу та Бароко. Їхній тісний зв'язок із матеріальними та духовними надбаннями X-XVIII століть, із історико-політичним процесом, християнським духовним життям націосоціуму з перманентним проявленням у ньому фактів дохристиянського політеїстичного світосприйняття надали літературним пам'яткам давньої української літератури статусу своєрідного художнього комплексу.

Народно-казкові елементи в давній українській літературі спостерігаються вже в текстових масивах епохи Середньовіччя. Становлення давньоруської літератури цього періоду відбувається на порубіжжі зіткнення культурних впливів прийнятого на Русі в 988 р. християнства та автохтонних у гео- та культурному просторі Київської Русі поганських сегментів. Язичницька культура на той час була сформована та розмаїта, вражала не стільки складністю форм самовияву, скільки вільним творенням, яскравістю, ширістю, відкритістю, безпосередністю почуттів та вражень, самозаглибленістю в сутність створюваних художніх явищ, що, власне, на той час і не мислилися як художні, – це був спосіб вираження, своє розуміння світу. Доречною з цього приводу є думка про стародавню віру, котра давала нашим предкам усю реальну філософію всього плінного життя, навіть її поезію, усе повне розуміння – хоч і неправдиве з нового погляду, - життя й довколишніх явищ природи; ця народна філософія вироблялася довгими віками, увійшла у плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забутися не могла» [6; 313]. Відтак, запровадження християнства на Русі – це, насамперед, привнесення в її духовний простір нового типу культури, який в українській медієвістиці дефініціюють як візантійський, ураховуючи синтез у ньому традицій близькосхідної та давньогрецької культур. Зіткнення в духовному житті Київської Русі християнського світобачення, мистецтва, ментальності з їхніми локальними культурними проявами приводить до дихотомічної культурної ситуації.

Постійне переслідування християнством язичництва, руйнування поганських надбань в усіх сферах життя призвело до знищення багатьох його пам'яток, проте образність і міфічні сюжети латентно зберігались у фольклорі. Життєздатність фольклору, як і язичницької культури взагалі, засвідчує, що творчість, закорінену в

рідний ґрунт, привнесена ідеологія не в змозі знищити її за тисячі років.

Відтак, в епоху Середньовіччя спостерігаємо прагнення релігійних діячів цього періоду витіснити народну казку з духовного простору країни як складової язичницької культури. Так, Б.Лепкий говорив про бажання тодішнього духовенства «грецького і нашого, на грецький лад вихованого, зовнішнім блиском святинь, обрядів, повагою сусідів та грозою кар земних і небесних заступити в молодій, буйній Україні тую подію життя, яку їй давали поганські обряди, співи, казки і забави» [5; 93].

Поряд із цим народна казка стала невід'ємною частиною вербально-творчого процесу давньої української літератури як складової духовного світу соціуму. Народно-казкові сюжети, теми, образи входили до архітектоники як структурно-образний елемент не тільки світських, а й релігійних творів давньої української літератури. В.Шевчук, розкриваючи особливості функціонування народної казки в цю епоху, проектував її побутування «на терені християнської культури – це в першу чергу життя святих, оповідання про чуда, де казковий, фантастичний елемент грає першорядну роль («Києво-Печерський патерик», апокрифи тощо...») [10; 5].

Конфронтація з язичницьким минулим в давньому світі, починаючи з доби Середньовіччя, по відношенню до народної казки як однієї із складових дохристиянської культури не набула глибоко антагоністичного, непримиренного характеру, як, скажімо, щодо обрядових дійств та обрядових пісень тощо. Церковні й світські діячі, серед яких чимало було літераторів, засуджуючи на словах усе поганське, часто самі свідомо чи несвідомо ретранслявали язичницьку спадщину, до якої належать і народні казки. Чимало казкових творів виникли, безперечно, за часів дохристиянської епохи. На нашу думку, визначальним є той факт, що в письменства давньої української літератури народна казка, будучи чужорідною як формант первісного політеїстичного міфологічного світобачення, не викликала несприйняття в якості художнього прийому, одного з образно-сугестивних кодів.

Найдавніша пам'ятка світської літератури Київської Русі – літопис. Мовна стихія одного з найдавніших літописних зведень Київської Русі «Повісті минулих літ» базується на симбіозі різнотипних вербально-творчих компонентів. У різнорідному семантико-художньому словесному матеріалі «Повісті минулих літ» дослідники пам'ятки простежують наявність народно-казкових матеріалів як на рівні прямої транспозиції казкових сюжетів, так і опосередкованої реплантації мотивів народних казок. У першій

частині літопису, де домінують народно-поетичні сюжети та мотиви, зафіксовано переказ про Кожум'яку, який у нерівному бою переміг печенізького богатиря і таким чином захистив честь Вітчизни [7; 30]. Дослідники відзначають близькість до соціально-побутових казок літописного переказу 997 р. про «білгородський кисіль», в якому розповідається про винахідливість, кмітливість жителів Білгорода під час облоги їхнього міста печенігами. На думку сучасного дослідника літописів В.Полека, ремінісценції сюжетів казок не тільки є яскравими формантами художньо-образної структури літописів, а й виконують ідеологічну функцію. Він підкреслює, що, використовуючи зазначені народно-казкові сегменти, «...літописець недвозначно твердить, що не тільки князь і його дружинники можуть захищати рідну землю від ворога, а й ремісники і ратаї» [7; 32].

Ідентичне образно-семантичне контамінування народно-казкових складників простежується сучасною медієвістикою й у «Слові о полку Ігоревім». Художня система цієї літературної пам'ятки синкретична, містить фольклорні та книжні компоненти. Образ Ярославни, яка на стіні Путивля плаче, тужить за чоловіком, звертаючись до Вітра, Дніпра й Сонця, щоб вони допомогли Ігорю повернутися з полону, нагадує героїню народної казки, яка в скрутні хвилини своїх діянь звертається за допомогою до чудодійних сил природи. Їхня допомога у втечі Ігоря з полону, звичайно, позначена впливом народної казки, зазначав Б.Степанишин [8; 347].

Повернення князя Ігоря до Києва в «Слові» базується на ланцюжковому змалюванні чудодійних перетворень, виразність якого забезпечується подібністю до традиційного народно-казкового мотиву метаморфоз головного героя під час подорожі до досягнення своєї мети. На думку Б.Степанишина, ця сума казкових мотивів у змалюванні життя природи та людини в їх нерозривному зв'язку в «Слові», де дерево з туги до землі схилилося, трава никне від жалощів, Донець промовляє до Ігоря, дятли шлях до річки вказують – це ціла анімістична система, витоки якої – в ідентифікованій новітньою медієвістикою неповторності двосвітньої аури культури давньої Русі – поєднанні християнських і язичницьких її компонентів [8; 35].

Традиції засвоєння народно-казкової спадщини літературою Київської Русі продовжують функціонувати в українському літературному процесі й у подальші періоди його розвитку. Розвиток писемної літератури з другої половини XV століття до кінця XVI ст. пов'язаний не тільки з культурними традиціями нещодавно єдиної давньоруської держави, а й із певною культурно-екзистенційною переорієнтацією її творців на західноєвропейську інтелектуальну думку,

мистецтво, літературу, розвиток яких у Європі в цей час відбувався в творчих координатах історико-естетичної епохи Ренесансу. Література цього періоду – це передусім твори західноєвропейського походження, як-от: філософсько-дидактичні та апокрифічні книги (наприклад, «Аристотелеві врата» («Тайная тайних»), «Люцидарій»). Семантично-художня архітектоніка цих релігійних та світських жанрових форм включала обов'язкову наявність народно-казкових різнорівневих ремінісценцій, тобто використання казкових мотивів і сюжетних сегментів народної казки.

Про своєрідне розповсюдження казкових мотивів в українській бароковій літературі кінця XVI - XVIII ст. свідчать сучасні дослідники. Вони вказують на загалом негативне ставлення авторів цього періоду до казки, особливо коли йдеться про фольклорний жанр як про ідеологічне явище, як про явище традиційно-народної сміхової культури (праоснова якої – життєстверджувальний пафос язичництва), що виступала своєрідною альтернативою аскетичним догматам православ'я [11; 188]. Проте, за свідченням науковців, у ролі художньо-образного коду вербально-творчої діяльності казка набула використання у творчості представників барокового давнього письменства.

Г.Сухобрус стверджувала, що народні казки побутували в Україні в XVI, XVII та XVIII століттях в українській полемічній, проповідницькій та повістевій книжній літературі [9; 358]. В.Шевчук указував на наявність казкової фантастики у творах «...про чуда письменників XVII ст. Петра Могили, Афанасія Кальнофойського, Іоанікія Галятовського, «Життя святих» Дмитра Туптала, оповідання про Сатира Самійла Величка» [227, с.6]. Зафіксована наявність народно-казкових елементів і в інтермедіях цього періоду, у вертепних дійствах [3; 277, 336]. Л.Дунаєвська простежувала їх у творах І.Вишенського, Х.Філалета, Л.Барановича, І.Галятовського, А.Радивиловського, Ф.Прокоповича, Г.Сковороди та інших авторів, чия творчість стала основою нової української літератури [2; 7].

Концептуально важливим є те, що народно-казкові ремінісценції в літературі епохи бароко виступають насамперед як засіб посилення емоційно-сугестивного впливу переважно релігійного змісту їх текстів, в яких домінантно простежується дидактична спрямованість. З цього приводу Г.Сухобрус зазначала, що використання, наприклад, у полемічних творах цього періоду елементів народних казок підсилює викривальний зміст, пожвавлює й демократизує їх [9; 358].

Функціональна спрямованість подібних жанрових модифікацій, таким чином, визначає механізм реплантації фольклорних елементів у художню тканину писемних текстових масивів. У цих творах, а також у проповідницькій літературі, на думку М. і З.Лановик, мотиви казок

виступають як «ілюстрації до дидактичних та моральних настанов» [4; 477].

Відтак, використання народної казки в українській давній літературі, характеризуючись постійністю, стійкістю, послідовністю входження в її тексти в домінуючій своїй суті простежується у зверненні до мотивів, образів, прийомів народної фантастики у зображенні дійсності як засобу белетризації в канонічних релігійних і неканонічних світських творах, яке особливо активізувалося в українській літературі епохи бароко, у розвитку жанрової системи ХУІІІ століття. Та все ж як самостійний художній твір, самодостатня жанрова модель упродовж усього періоду розвитку давньої літератури народна казка фактично не сприймалась, не вивчалась і не записувалась ні в якій формі. Відтак, народна казка естетичною свідомістю давнього українського суспільства сприймалася насамперед як жива художня традиція.

Загалом цей процес у давній українській літературі не постав у таких якісно-кількісних межах, як, скажімо, бурлескні або байкові традиції, позначившись на жанровому розвитку української літератури 10-20-х років ХІХ ст.

Жанрова система української літератури перших десятиліть ХІХ віку об'єднала як традиційні різновиди та модифікації, що постали в епоху давньої літератури (байка, сатиричний та ліричний вірші, вірш-травестія, низькі й високі драматичні жанри тощо), так і ті, котрі з'явилися в процесі формування нової української літератури, зокрема, бурлескно-травестійна та побутово-гумористична поеми, романтична балада, елегійна й медитативна лірика, віршована літературна казка. Ось чому першопричиною виникнення даного жанру в українській літературі початку ХІХ століття стають творчі традиції І. Котляревського як автора поеми «Енеїда» у переформатуванні іонаціонального літературного твору в оригінальний жанр нової української літератури з актуальністю її проблематики.

Домінуючою основою творчого процесу формування жанрової матриці літературних віршованих казок даного періоду стає літературна переробка іонаціональних літературних казкових джерел та вітчизняних фольклорних фантастичних матеріалів.

Література

[1.] Денисюк І.О. *Жанрові проблеми новелістики / Іван Оксентійович Денисюк // Розвиток жанрів в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Наукова думка, 1986. – С.6-48. ; [2.] Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка / Лідія Францевна Дунаєвська. – К. : Вища школа, 1987. – 126с. ; [3.] *Історія української літератури : Давня література / [відп. ред. П.Волинський]. – К., 1969. – 347с. ; [4.] Лазутин С.Г. Поетика удивительного в сказках / С.Г.Лазутин. // Вопросы литературы и фольклора. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1973. – С.167-180. ; [5.]**

Лепкий Б. Начерк історії української літератури /Богдан Лепкий. – Мюнхен, 1991. – 93с.; [6.] Огієнко І. (Митрополит Іван) Дохристиянські вірування українського народу : Історично-релігійна монографія /Іван Огієнко. – Видання друге. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424с.; [7.] Полєк В. Історія української літератури Х-ХУІІ ст. /Володимир Полєк. - К. : Вища школа, 1994. – 144с. ; [8.] Степанишин Б. Давня українська література в школі /Борис Степанишин. – Київ : Либідь, 2000. – 504с. ; [9.] Сухобрус Г. Українська народна поетична творчість : У 2 Т. /Галина Сухобрус. - К., 1958 – . – Т.1. – 1958. – 390 с.; [10.] Шевчук В. Українська класична літературна казка та шляхи її розвитку /Валерій Шевчук //Срібна книга казок : Українські літературні казки /упоряд. та приміт. Ю.Винничука]. – К. : Веселка, 1992. – С.5-14.; [11.] Яценко М.Т. Фантастично-героїчна казка як типологічний аспект поетики лицарського роману й «Енеїди» І.П. Котляревського / Михайло Трофимович Яценко //Слов'янські літератури : Довіді /ІХ Міжнародний з'їзд словістів, (Київ, вересень, 1983р.) – К. : Наукова думка, 1983. – С.188-202.

Олена ДАНИЛІНА (Мелітополь)
АВТОР ЯК ДОМІНАНТНИЙ КРИТЕРІЙ ВІДБОРУ
ФОЛЬКЛОРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ (НА МАТЕРІАЛІ
«МУЗЕЮ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО)

Незаперечним фактом є те, що між фольклором та художньою літературою відбувалися й відбуваються взаємовпливи, вони запозичують одне в одного теми, мотиви, образи. Втім і відмінностей між ними чимало, серед яких М.Б. і З.Б. Лановик називають їхнє відношення до дійсності: “Якщо у художніх творах авторів відображаються їхні естетичні концепції – так звана друга дійсність, тобто дійсність, пропущена крізь індивідуальну свідомість, то в народних творах – дійсність зображена крізь призму сприйняття народу, і вона, як правило, зміщена – опоетизована, героїзована, звеличена з метою її наближення до народного ідеалу» [4, с.23]. Суголосною цій тезі є думка, що авторське начало в художньому тексті простежується й у відборі тих чи інших фольклорних елементів. Подеколи це відбувається свідомо, як, наприклад, у “Казці про калинову сопілку» (Оксана Забужко використала з дитинства відому казку, намагаючись з'ясувати першопричину конфлікту, зафіксованого у народному тексті), здебільшого – підсвідомо, оскільки автор несе із собою у текст увесь пласт своєї культури.

Захоплення народною творчістю висловлене Оксаною Забужко у збірці есеїстики “З мапи книг і людей»: “Фольклор, а надто наш український, мене незмінно гіпнотизує й притягує саме цим –